

Bölcsei Andrea

Helynévi szubsztrátumok a Brit-szigeteken

1. A helynévi szubsztrátum fogalma

Szubsztrátumhatásról akkor beszélünk, ha egy nyelv az őt kiszorító másik nyelvre maradandó befolyást gyakorol. E hatás főként a szókészletet érinti: a használatból kikopó nyelvből jövevényszavak és helynevek kerülnek át a dominánssá váló nyelvbe. Az átvett helynevek a nyelvcsere megtörténtét követően is árulkodnak arról, hogy a kérdéses területen egykor más nyelven beszéltek. Némely, az emberiség korai történelme során használatos nyelvről nem is rendelkezünk más ismeretekkel, mint azokkal, amelyek a fennmaradt helynevekből kikövetkeztethetők.

Az európai kontinensen a népvándorlás korában a cserélődő, folytonosan változó összetételű, 4–8. századi soknyelvű népesség például számos helynévi nyomot hagyott maga után (STEWART 1975: 238–9, 251–3, DAVIES 2002: 214–34). A korábban megtelepült, majd továbbvándorló nép nyelvéből egyes helynevek átkerültek a területet birtokba vevő újabb és újabb, az átvett nevek értelmét a korábbi nyelv ismerete hiányában megfejteni nem tudó népcsoportok nyelvébe, amelyek rendszerint maguk is hagytak helynévi nyomokat a régió ma domináns nyelvében. Ezeket az időben egymást követő népekhez, népcsoportokhoz köthető, különböző nyelvekből származó helynévi rétegeket a ma szinkroniájából szemlélve helynévi szubsztrátumoknak tekinthetjük. A helynévi szubsztrátumok tanúsága — a régészeti leletek mellett — különösen hasznos egy-egy ország, terület legkorábbi, írott forrásokban nem vagy nem kellő részletességgel dokumentált történetének felderítésekor.

A Brit-szigetek változatos nyelvi eredetű helynévanyagának ismeretlen etimonú, korai elemeivel összefüggésben egyes kutatók szívesen folyamodnak a helynévi szubsztrátumhoz való tartozás által kínált magyarázat lehetőségéhez, s a kérdéses helyneveket valamely, az angolszász hódítás előtt a területen élt nép névadási gyakorlatára vezetik vissza. Különösen kedveli ezt az eljárást GEORGE R. STEWART (1975), aki az ilyen keletkezésűnek ítélt helynevek néhány általános sajátosságát is felvázolja. E névformák véleménye szerint jellemzően egyrészes nevekként születtek, és jelentős földrajzi objektumokat (leginkább folyókat, hegyeket) jelöltek, többnyire helyfajtajelölő földrajzi köznévvvel. Az ősi névalakokhoz később gyakran hozzákapcsolódott magyarázó jelleggel alaprészként egy

jelentésben nekik megfelelő földrajzi köznévi névrész valamely, a területen később használatos nyelven, így az egykor önálló helynevek pillanatnyilag összetett névformák bővítményrészeinek tűnnek (pl. a dorseti *Crichel* településnév a brit kelta *crūc* 'kis hegy' és az óangol *hyll* 'ua.' összetételéből keletkezett, utóbbi, hangsúlytalan elemként, idővel redukción esett át a névforma végén; a brit kelta *bre* 'kis hegy' kétszeres megerősítése a későbbiek során redukálódó óangol *dūn* 'domb', illetve a teljes formában fennmaradó modern angol *hill* 'kis hegy' névrésszel vezetett a worcestershire-i *Bredon Hill* összetett névformához; DEPN. 130, 62). Az egyes szubsztrátumrétegekhez tartozó földrajzi köznévi elemek pontos alakjának, jelentésének mai helynévi adatok alapján való kikövetkeztetőségével kapcsolatban azonban STEWART kellően óvatos: a hangtörténeti változásoknak, a kontaktusnyelvek hatásának, a népetimológia érvényesülési lehetőségének, a nevek helyhez fűződő asszociatív kapcsolatainak részletes ismerete hiányában ugyanis könnyű téves következtetésekre jutni. STEWART gyanúja szerint a legkorábbi településnevek megkülönböztető névrészeket (is) tartalmazó típusai — amelyek azonban éppen sokféle lehetséges szemantikai vonatkozásuk miatt mára gyakorlatilag azonosíthatatlanná váltak — minden bizonnyal jobban rávilágítanak az írott történelem előtti korszak egyes népcsoportjainak névadási szokásaira, mint az egyetlen földrajzi köznévi névrészből felépülő, nem túlságosan kreatív névadói gyakorlatot sejtető névformák (STEWART 1975: 238–48).

STEWART hosszasan bizonygatja azt is, hogy az angol helynévkutatók etimologizálásaik során — különösen, ha a korai névformák keltából való levezetésével összefüggésben problémát érzékelnek — bátrabban alkalmazhatnák magyarázó elvként a helynévi szubsztrátumhoz való tartozást. Kortársaival ellentétben STEWART a keltákra nem a Brit-szigetek legkorábbi helyneveinek alkotójaként tekint, hanem a bronzkorból, talán még korábbról származó helynevek közvetítőjét látja bennük, akik persze maguk is gazdagították az általuk benépesített szigetvilág névállományát: a jelen szinkroniájából visszapillantva — tekintve, hogy a ma angol nyelvi dominanciájú Brit-szigetek jelenlegi helynévkincsének elemei nagyrészt a kelta kor után jöttek létre, s az angol nyelv valamely történeti változatából származtathatók — az i. e. 8. és az i. sz. 1. század között, a kelta időszakban keletkezett helynevek máig fennmaradó elemei maguk is szubsztrátumréteget alkotnak (DEPN. xxi, CAMERON 1969: 18, MATTHEWS 1972: 3, STEWART 1975: 249–56).

Az 5. és a 8. század között lezajlott angolszász hódítás előtt a Brit-szigeteken időről időre megtelepedő, a kontinensről kirajzó újabb és újabb népcsoportok nyelvéből származtatható helynevek egymásra rétegződéséről az angol szakirodalomban más szerzők is gyakorta írnak, de a helynévi szubsztrátum fogalmát e névrétegekkel összefüggésben alig használják (vö. REANEY 1960: 71–206, CAMERON 1969: 33–94, MATTHEWS 1972: 3–159).

2. A helynévi szubsztrátumokat hátrahagyó népek, népcsoportok mozgása a Brit-szigeteken

Az Egyesült Királyság és Írország hivatalos nyelve ma a gyakorlatban az angol (BRITAIN 2007). Az angol nyelvet a területen meghonosító angolszász hódítók 5. századi megjelenéséig azonban jó néhány, főként indoeurópai nép, népcsoport telepedett meg a Brit-szigeteken (időrendben: a nagyrészt ibériai származású őslakosság, a közép-európai eredetű kelták és a római fennhatóság alatt érkező, latin nyelvet, kultúrát jól ismerő gallok, romanizált kelták, britekkel¹ rokon további népek; vö. SZÁNTÓ 1986: 5–18, MCDOWALL 1996: 3–10). Ezek közül a népcsoportok közül több is adott át helyneveket az őket a korábbi szállásterületeikről kiszorító vagy éppen rájuk települő angolszász hódítóknak, mely nevek aztán továbbhagyományozódtak, s a jelenleg is használt helynévkészlet elemeivé lettek (néhány egykori népcsoportnak, törzsnek egyébiránt a neve is fennmaradt a helynevekben; vö. BÖLCSKEI 2011). A helynévi szubsztrátumhoz tartozónak tekinthető tehát bármely olyan helynév, amely valamely, az angolszász invázió előtt a szigeteken beszélt nyelvből eredeztethető. Mivel több olyan különféle népcsoport által eltérő korszakban beszélt különböző nyelvet (prekelta, kelta, latin; lásd fent) is tudunk azonosítani, amelyekből ilyen helynevek származnak, több helynévi szubsztrátumréteggel kell számolnunk.

A helyzetet bonyolítja, hogy a történelmi események, a korai népcsoportok új helyen való letelepedése függvényében a Brit-szigetek bizonyos részein egyes, az óangolt megelőzően a terület egészén beszélt nyelvek tovább élhettek, fennmaradhattak egészen máig, pl. a walesi és a cornwalli nyelvek a szigeti kelta nyelvek egyikének, a brit keltának a leszármazottjai, míg az ír és a skót gael a másik szigeti kelta nyelvből, a gael keltából jött létre (MATTHEWS 1972: 121–3). Azokon a területeken, ahol az utódnyelveket beszéljük, tulajdonképpen a mai napig keletkezhetnek olyan toponimák, amelyeknek etimonja végső soron az angolszász hódítás korszaka előtti időkben széles körben használt kelta nyelvek egyikéhez vezethető vissza. A névkeletkezés körülményeit (így annak idejét) is figyelembe véve azonban nyilvánvaló, hogy az újabb keletű helyneveket a nyelvi kapcsolat ellenére sem tekinthetjük a szubsztrátumhoz tartozónak. A gyakorlatban tehát területenként eltérő helynévi szubsztrátumrétegekkel kell számolnunk, ennek magyarázatát pedig mindenekelőtt a szigetcsoporton belüli népeségmozgásokban kell keresnünk.

Az i. e. 8. század környékén a Brit-szigetekre érkező kelták a korábbi lakosokat, akik maguk is több, európai származási helyű népcsoport összeolvadásából származtak, s akikre legtöbbször prekelta őslakoságként hivatkoznak a történelemkönyvek, a Brit-sziget hegyvidéki részeire (a mai Wales és Skócia területé-

---

¹ A *brit* kifejezés itt és a továbbiakban a Brit-szigeten élő, brit kelta nyelveket beszélő egykori lakosság jelölésére szolgál.

re), valamint az Ír-szigetre szorították vissza, ahol a későbbiekben aztán hódítókként keveredtek is velük. A kelta fölény következtében a Brit-sziget lakosai között a brit kelta, az Ír-szigeten élők körében a goidel (gael) kelta nyelvváltozat vált használatossá. A római megszállás (i. sz. 43–410) lényegében csak a mai Anglia területén élő keltákra terjedt ki. Itt a civilizációs változások nyomán (városi életmód, kereszténység, írásbeliség megjelenése, terjedése) a kelta nyelvnek a mindennapokban való rendszeres használata mellett a társadalmi elit körében és a „hivatali” nyelvhasználatban latin nyelvi hatással kell számolnunk. Az angolszász invázió eredményeként a keltákra hasonló sors várt, mint őslakos elődeikre: a mai Wales, Cornwall és a Skót-alföld területére húzódtak vissza, egy részük pedig a Brit-sziget délnyugati csücskéből, főként a mai Devon területéről átkelt a csatornán, és Bretagne-ban, valamint az Ibériai-félszigeten Galicia északi partvidékén, Britóniában telepedett le (SZÁNTÓ 1986: 5–18, MCDOWALL 1996: 3–15, BRITAIN 2007: 188).

Írországbán a 9. századi viking betörésekig — a kereszténység terjedésével összefüggésben jelentkező némi latin hatás mellett — lényegében zavartalanul virágzott a gael nyelvű kelta kultúra. A gaelek egyes csoportjai az 5. századdal kezdődően északkeletre rajzottak ki: egy részük a Man-szigeten települt le, más részük a Skót-alföld nyugati részére vándorolt (utóbbiakra skót gaelekként szoktak hivatkozni, s részint ők alkotják a mai skótok őseit). Az Ír-szigeten maradt gaelekből lassan kiformalódott a mai ír nép. A Skót-alföld keleti részén, a Skót-felföldön és a környező szigetvilágban (a Shetland- és Orkney-szigeteken, Skye szigetén és a Külső-Hebridákon) élő kelta pikteket (akik a walesiek távolabbi rokonai, nyelvük elkülönült a brit keltától) a skót gaelek fokozatosan magukba olvasztották. Az 5–8. század során a mai Dél-Anglia a szászok, Közép-Anglia és a Skót-alföld délkeleti része az angol törzsek uralma alá került, akik miközben lassan egy nemzetté, angolokká kovácsolódtak össze, a Brit-szigetek meghódítását tulajdonképpen sohasem fejezték be, a későbbiekben leginkább politikai, társadalmi és gazdasági befolyásuknak köszönhetően nyelvük és kultúrájuk terjedését (MCDOWALL 1996: 18–21, BRITAIN 2007: 185–94).

Mindebből következik, hogy a mai Angliában prekelta, brit kelta és latin; Walesben prekelta és brit kelta; Skóciában prekelta, brit kelta, pikt és skót gael; Írországbán pedig prekelta és gael szubsztrátumrétegekkel számolhatunk.

3. Prekelta ősiségű helynevek

Az 1950-es évekig az angol szakirodalomban az a nézet tartotta magát, hogy az angolszászok által adott helyneveknél korábbi toponimák — néhány latin elnevezéstől eltekintve — kelta eredetűek (vö. pl. DEPN. xxi–xxiii, REANEY 1960: 71–98). Az esetek nagy részében valóban igaz is ez a megállapítás. Elsőként azonban éppen a jeles keltológus, KENNETH H. JACKSON (1953: 195) mutatott rá arra, hogy a korai helynévállomány egyes elemei sem a keltából, sem pedig az

óangolból nem magyarázhatók megnyugtatóan. KENNETH CAMERON (1969: 33, 37) ebből a véleményből kiindulva feltételezi, hogy ezek a helynevek a prekelta időszakban keletkeztek, s valamely, a Brit-szigeteken ez idő tájt beszélt nyelvből származhatnak. E prekelta szubsztrátumhoz való tartozás lehetőségét a folyónevek egy csoportja kapcsán veti fel: *Aire, Colne, Clun, Hodder, Humber, Itchen, Kennet, Neen, Nene, Ouse, Parrett, Soar, Tees, Test, Till, Tweed, Tyne, Ure, Wear, Welland, Wey, Witham, Wye*. A névformák egy része etimológiailag minden bizonnyal össze is függ, pl. *Colne* és *Clun*, *Neen* és *Nene*, *Till* és *Tyne*, *Aire* és *Ure*, *Wey* és *Wye* (DEPN. 117, 113, 337, 338, 473, 484, 4, 488, 510, 540). Jóval kevesebb prekelta folyónévvel számol CONSTANCE M. MATTHEWS (1972: 4–5, 15, 17), aki a fenti nevek közül a *Colne*, *Humber*, *Test* és *Tyne* névformákat tartja e szubsztrátumrétegből származónak. A *Wye* víznevet kelta eredetűnek ítéli, felveti ugyanakkor a *Severn* folyónév prekelta származásának lehetőségét.² MATTHEWS arra hívja fel a figyelmet, hogy a prekelta névréteg — mivel a korszak (a bronzkor) embereinek nyelvéről kevés ismerettel rendelkezünk — nagyon nehezen azonosítható (vö. még DEPN. xxi).

GEORGE R. STEWART (1975: 249–54) az e korai nyelvre vonatkozó ismeretek hiányát, sajátos módon, nem tartja aggasztónak, sőt — HANS KRAHE (1964) nézeteivel összhangban — meglehetősen bizonyossággal állítja, hogy a Brit-sziget nagy részén a kelta előtt beszélt nyelv az óeurópai (az indoeurópai nyelvcsalád nyugati ágához tartozó egyes nyelvek közös őse) volt.³ Ennek megfelelően STEWART az *Ayr*, *Oare*, *Ore* folyóneveket végső soron az ie. **ar-* 'folyik' töre, a *Wye*, *Wey* névformákat egy ie. 'víz' jelentésű töre, a *Don*, *Doon* vízneveket pedig egy ie. 'folyó' értelmű töre vezeti vissza.⁴ Tekintve, hogy a prekelta szubsztrátumból eredeztethető helynevek gyakran helyfajtajelölő földrajzi köznévre mennek vissza, ennek megfelelő etimológiát dolgoz ki a *Kent* névformával kapcsolatban, amelyet egy 'szikla, hegy' jelentésű indoeurópai töre vezet vissza, s Kent szembetűnő terepalakulatára, a Doveri-szoros fehér szikláira vonatkoztat. Felveti a prekelta eredetet az *Albion* és a *London* névformákkal összefüggésben is. A *London* név prekelta eredeztetését RICHARD COATES (1998) is támogatja, aki az eredetileg a Temze itt folyó szakaszára vonatkozó *(*p*)*lowonida* 'átgázolhatatlan, széles folyó' óeurópai kifejezésből származtatja a folyószakasz mellett

² E folyóneveket — a pontosabban meg nem határozott, indoeurópai etimonra visszavezetett *Tweed* névforma kivételével — EILERT EKWALL kelta eredetűeknek tartja; a *Parret* és a *Severn* nevek származását ismeretlennek mondja (lásd ehhez a DEPN. megfelelő szócikkeit). VICTOR WATTS a *Humber*, *Itchen*, *Nene*, *Ouse*, *Tweed* és *Witham* névformákkal kapcsolatban veti fel a prekelta eredet lehetőségét (lásd a CDEPN. megfelelő szócikkeit).

³ MARGARET GELLING (2010: 21–2) ezzel szemben nem indoeurópai nyelven beszélő prekelta őslakosság jelenlétével számol.

⁴ EKWALL e vízneveket — az *Orford* (tkp. 'felső gázló' jelentésű) településnévből elvonással létrehozott *Ore* kivételével — brit kelta eredetűeknek ítéli (lásd a DEPN. megfelelő szócikkeit).

kiépült település nevét. PETER R. KITSON (1996) a *Thames* (*Temze*) nevet is pre-kelta, indoeurópai (azon belül óeurópai) eredetű névformának tartja, s a folyó mocsaras voltára utaló **tā-* 'olvad(ás)' tő származékának ítéli, de felmerült e víznévnek egy óeurópai **ta-/tə-* 'folyik', 'folyó' jelentésű földrajzi köznévből való eredeztetése is (STEWART 1975: 251, CDEPN. 606).⁵

4. Kelta eredetű helynevek

Kelta eredetű nevet a Brit-szigetek számos földrajzi objektuma visel. E helynevek nagyobb része brit kelta etimonú, és közvetlenül vagy a latin nyelven keresztül került az óangol nyelvbe; Skócia délnyugati partvidékén és a mellette fekvő szigeteken, valamint Írországból azonban gael kelta tövű helynevekkel is találkozunk. A kelta eredetű helynevek kezdetben jellemzően természeti objektumokat (folyókat, hegyeket, erdőket, nagyobb területeket) jelöltek, több ilyen megnevezés azonban később átvonódott a közelben kialakult településekre is.

4.1. Források

A kelták kultúrájának fenntartása elsősorban a szóbeliségre épült, az általuk használt, legkorábban lejegyzett helynevek ezért külföldi, görög, illetve latin nyelvű földrajzi, illetve történeti munkákban jelentkeznek. Pütheász, a görög felfedező i. e. 325 körül utazott a Brit-szigetekre, később elveszett úti beszámolójára Sztrabón és Plinius is hivatkozik, megemlítve néhány általa feljegyzett helynevet (*Ierne* 'Ír-sziget', *Orcas* 'Orkney', *Belerion* 'Cornwall'). *Wight* szigete legkorábbi írásos adatát (*Vectis* változatban) Plinius egyik művében találjuk meg (DEPN. 518, FNESz. 2: 784), *York* (*Ebórákon* formában) Ptolemaiosz 150 körül készült földrajzában tűnik fel először írásban (DEPN. 545, FNESz. 2: 789).

A Brit-sziget angolszász korszak előtti neveinek fontos forrása a római korszak úthálózatáról és jelentősebb településeiről feltehetően a 3. század elején készített, „Antonini Itinerarium” címen ismert jegyzék (RIVET–SMITH 1979: 150–4), amely több tucat brit kelta eredetű helynév latin alakját tartalmazza, pl. *Dubris* (a mai Dover), *Mamucium* (a mai Manchester), *Durobrivæ* (a mai Rochester), *Lindum Colonia* (a mai Lincoln), *Luguvallium* (a mai Carlisle) (vö. DEPN. 149, 312, 390, 298, 88, FNESz. 1: 386, 2: 88, 420). Feltűnnek brit kelta

---

⁵ A tradicionális magyarázat szerint mind a *London*, mind pedig a *Thames* (*Temze*) nevek kelta eredetűek: előbbi egy **londo-* 'vad, merész' tő származéka, amely törzsnéven vagy a *Londinos* személynéven keresztül vált településnévvé, utóbbi 'sötét folyó' jelentésű víznév (vö. DEPN. 303, 464, FNESz. 2: 45, 635, TRUBAČOV 1982: 8; a *London* névforma személynévi eredeztetését WATTS ugyanakkor elveti: CDEPN. 379). EKWALL a *Kent* névformát a kelta **canto-* 'szegély, szél' szóból származtatja (DEPN. 272, FNESz. 1: 714; WATTS hasonlóan magyarázza: CDEPN. 341), az *Albion* névalak tövét pedig a latin *albus* 'fehér' kifejezéssel hozza összefüggésbe (vö. DEPN. 4). KENNETH H. JACKSON az *Albion* nevet a keltából magyarázza, s 'világ' jelentést tulajdonít neki (idézi CAMERON 1969: 35).

eredetű helynevek különféle, a római időszakból származó tárgyakon (pl. mér-földköveken, sírköveken, pénzérméken, edényeken) is, pl. *Vindolanda* (a mai Bardon Mill közelében fekvő település volt), *Ratae Corieltauorum* (a mai Leicester), *Camulodunum* (a mai Colchester) (RIVET–SMITH 1979: 226–34).

A brit kelta lakosság által bizonyosan használt helynevek jó része azonban csak később, az angolszász korszakban keletkezett, óangol nyelvű oklevelekben bukkan eléink. Az okiratok szövege több esetben utal arra, hogy egy adott helyet a britek és az angolszászok más néven ismernek, pl. egy 682-ben kelt oklevél arról számol be, hogy a dorseti Creechbarrow Hill hegyet a britek *Cructan*-nak, a szászok *Crycbeorh*-nak nevezik; egy másik okirat 877-ből a délnyugat-angliai Selwood Forest erdő kapcsán azt írja, hogy ennek neve óangol nyelven *Mucelwudu*, latinul *Magna Silva*, brit kelta nyelven pedig *Coitmawr* (REANEY 1960: 87).

A brit kelta helynevek etimológiájának azonosítását jelentős mértékben nehezíti az a tény, hogy a névalakok eredeti, tisztán kelta formájukban anyanyelvi beszélők által nem kerültek lejegyzésre (vö. MATTHEWS 1972: 5). Az írásbeliség konzerváló hatásának hiányában a névformák a későbbiek során aztán igen változékonyak bizonyultak, hozzáigazodtak a latin, majd az óangol nyelv sajátosságaihoz (STEWART 1975: 254). A brit kelta eredetű helynevek nyelvi felépítésének, szemantikai vonatkozásainak magyarázatakor a kutatók ezért gyakran fordulnak segítségért a walesi nyelvhez, amely a brit kelta máig folyamatosan fennmaradt, legnagyobb számú beszélővel bíró utódnyelve.

4.2. Latin és óangol közvetítéssel továbbélő brit kelta helynevek

Az óangol nyelvbe átkerült, a Brit-sziget egyes földrajzi objektumait jelölő helynevek között — mint a fentiekből következik — kis részben lehettek ugyan pre-kelta eredetű, kelticizált névformák is (STEWART 1975: 252–3), a legtöbb átvett toponima azonban végső soron brit kelta tőre vezethető vissza. E névformák kisebb része a latin nyelven keresztül, nagyobb része pedig közvetlenül vándorolt át az óangolba.

A római hódítás ideje alatt a megszállók által épített erődök, városok legtöbbször valamely, a közelben található, brit kelta nevet viselő helyről (pl. a közeli folyóról) kapták nevüket. Az érintett brit kelta névformák így eshettek a korszak „hivatalos” nyelvének, a latinnak a hatása alá. A latin hatás többnyire a név hangalakjának megváltozásában jelentkezett, pl. brit kelta **Luguvallion* > latin *Luguvallium*, brit kelta **Camulodunon* > latin *Camulodunum*, brit kelta **Mamucion* > latin *Mamucium* (DEPN. 88, 116, 312). Kísérhette ezt a névtest újabb, latin nyelvű névrésszel való kiegészülése is, pl. brit kelta **Lindon* > latin *Lindum Colonia* (DEPN. 298). A brit kelta eredetű névforma latin névrésszel való kiegészülése leginkább az azonos helynevek megkülönböztetését szolgálta, pl. *Venta Belgarum* (‘a belgae törzsbeliek vásárhelye’), *Venta Icenorum* (‘az

icének vásárhelye'), *Venta Silurum* ('a szilurok vásárhelye') (DEPN. 522, *Winchester* a.). A brit kelta eredetű, latinizált helynevek egy része az óangol nyelvbe való bekerülésekor kiegészült egy helyfajtajelölő névrésszel: a *ceaster* névrésszel ('fallal körülvett város, amelyben egykor római helyőrség volt', 'római vár(os)'; DEPN. 92; pl. latin *Mamucium* > angol *Manchester*, latin *Viroconium* > angol *Wroxeter*); a *burg* ~ *burh* névrésszel ('erődítmény'; DEPN. 74–5; pl. latin *Sorviodunum* > angol *Salisbury*; vö. DEPN. 312, 539, 402, REANEY 1960: 79, CAMERON 1969: 36, STEWART 1975: 259).

A máig fennmaradt brit kelta eredetű helynevek nagyobbik csoportja ugyanakkor közvetlenül került át az óangol nyelvbe. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az 5. és 8. század között lezajlott angolszász hódítások során a különböző területek brit kelta helynevei nem azonos időszakban, ezért alakulástörténetüknek nem azonos pontján jutottak át a betelepülők nyelvébe. Az erdőkbe, mocsaras részekre visszahúzódó brit kelta népesség mielőtt végleg beolvadt volna a környező angolszász lakosságba, akár hosszabb ideig is megtarthatta nyelvét, így helyneveiket viszonylag kései nyelvi változatban adhatták tovább (REANEY 1960: 83).

Az átvétel során a korszak függvényében a brit kelta eredetű helynevek többsége különféle típusú változásokon esett át. A névalakon belül történhetett hanghelyettesítés, pl. brit kelta *Eglēs (a latin *ecclesia* 'templom' szó származéka; DEPN. 159) > óangol *Eccles* (REANEY 1960: 81, CAMERON 1969: 34). Az angolszász hódítás lassabb szakaszaiban az egymás mellett élő két népcsoport egyes rétegei könnyen kétnyelvűvé válhattak. A kétnyelvűség jelenléte magyarázhatja az óangolba részleges fordítással átvett brit kelta névalakok jelentkezését, pl. a brit kelta *Dobrā ('a vizek') és folytatása, az óangol *Dofras* (ma *Dover*) egyaránt többes számú forma (DEPN. 149, CAMERON 1969: 34). A kétnyelvűség segíthette azt is, hogy bizonyos brit kelta eredetű földrajzi köznevek az óangol nyelv részévé váltak, pl. *cumb* 'keskeny völgy', *torr* 'domb', *carr* 'szikla', *luh* 'kis tó' (DEPN. xxiii, MATTHEWS 1972: 20).

A hódítások gyorsabb szakaszaiban a két népcsoport együttélése nem valószínűsíthető, így a kétnyelvűség nem minden régióban lehetett általános. Az angolszászok az általuk meg nem értett brit kelta helyneveket gyakran egészítették ki a név etimonjával szolgáló brit kelta közszó értelmével azonos jelentésű óangol földrajzi köznevekkel, tautologikus, nyelvi eredet tekintetében kevert névalakokat hozva létre, pl. *Bredon* (az óbrit *brigā 'domb' és az óangol *dūn* 'ua.' összetétele; DEPN. 62), *Cheetwood* (a brit kelta *Cēt 'erdő' névformához a magyarázó szerepű óangol *wudu* 'ua.' kapcsolódott; DEPN. 99), *Pendle (Hill)* (a brit kelta *pen 'hegy' és az azonos jelentésű óangol *hyll* névrészek összekapcsolásából; DEPN. 361) (vö. REANEY 1960: 88, CAMERON 1969: 33–4). Az óangol hódítók egyes brit kelta névformákat népetimologikus értelmezésen keresztül vettek át, pl. brit kelta *Domnoc ('mély vizű kikötő') > óangol *Dunewic* (az

óangol *wīc* 'tanya' névrész felhasználásával) (DEPN. 154, REANEY 1960: 88, 96).

4.3. Brit kelta eredetű víznevek

A történészek egybehangzó véleménye szerint az angolszász népcsoportok a Brit-szigeten való térhódításuk során nem a rómaiak által kiépített úthálózatot használták a terjeszkedéshez, hanem inkább a folyókon utaztak. Nem meglepő tehát, hogy sok jelentős folyó nevét vették át a brit kelta őslakosoktól (MATTHEWS 1972: 13–4). A *Tame, Team, Thame, Tamar, Teme, Thames* (*Temze*) folyóneveket a kutatók többsége brit kelta eredetű, 'sötét folyó' jelentésű vízneveknek tartja (REANEY 1960: 72, CAMERON 1969: 37–8), vagy pedig egy indoeurópai **ta-/ *tə-* 'folyik' jelentésű igéből alakult óeurópai eredetű folyónévcsoporttal számol (CDEPN. 606).⁶ A kelta nyelvre jellemző *m ~ b ~ v* alternáció révén a névcsoport-hoz tartozónak ítélik a *Tavy* folyónevet is (MATTHEWS 1972: 14–5). A víz színére utaló jelentéstartalmú összetételre (brit kelta 'fekete folyó') vezetik vissza a *Dalch, Dawlish, Divelish, Douglas, Dulas* vízneveket is (CAMERON 1969: 38).

A brit kelta eredetű folyónevek egy csoportja 'víz', 'folyó' jelentésű földrajzi köznevekből eredeztethető, pl. az óbrit **abonā* 'folyó' szóból: *Avon*; a brit kelta **iscā* 'víz' kifejezésből: *Axe, Esk, Exe, Usk*; a brit kelta **dubro-* 'víz' főnévből: *Dour, Dore* (DEPN. 19, 20, 169, 171, 488, 149, 148, REANEY 1960: 77, CAMERON 1969: 38, STEWART 1975: 258). Állóvízre mutató földrajzi köznévi (a brit kelta **lindo-* 'tó' szó) származéka a *Lynn* névforma (DEPN. 310, CAMERON 1969: 40). Ezek a köznevek tulajdonnevekké válhattak a brit kelta lakosság nyelvében: ha egy objektum szűkebb környezetében egyedi, a névhasználó közösség jellemzően tulajdonnevesült földrajzi köznévvvel utal rá (REANEY 1960: 76, MATTHEWS 1972: 15–6, STEWART 1975: 258). Végbemegetett a tulajdonnevesülés a szó átadása során, félreértés következtében is: a betelepülő angolszász népesség, mivel nem értette a britek nyelvét, az általuk általános értelemben, földrajzi köznévként használt megjelöléseket tulajdonnévi értékben vette át (MATTHEWS 1972: 15–6, 20). Az erősen spirituális szemléletű kelta világképpel összefüggésben sajátos magyarázatként felmerülhet az is, hogy a folyók valódi, gyakran vallásos tartalmú tulajdonnevét a brit lakosság szándékosan titkolta el az angolszász idegenek elől (REANEY 1960: 79, MATTHEWS 1972: 16). Néhány vallási vonatkozású brit kelta eredetű folyónév mindenesetre máig fennmaradt, pl. *Lea* ('Lugus isten folyója', esetleg 'ragyogó, fényes folyó'), *Brent* ('szent folyó'), *Dee* ('az istennő' vagy 'a szent folyó') (DEPN. 291, 63, 141, REANEY 1960: 77–9, CAMERON 1969: 39, MATTHEWS 1972: 16–7).

Az óangolba bekerült brit kelta etimonú víznevek egy másik csoportja a jelölt folyó, patak valamely jellegzetességét (pl. alakját; vizének színét, mozgását)

⁶ A *Thames* (*Temze*) folyónév más eredeztetési lehetőségeit a 3. szakaszban már bemutattam.

mutatja meg, s egy-egy melléknévre vezethető vissza: pl. *Brue* 'fürge', *Cocker* 'kanyargós', *Cray* 'tisza, friss', *Dove* 'sötét, fekete', *Frome* 'fürge', *Laver* 'csobogó', *Leadon* 'széles', *Lugg* 'fehér, fénylő', *Tees* 'forró, kavargó', *Tern* 'erős' (DEPN. 70, 114, 129, 149, 189, 290, 291, 307, 462, 463, REANEY 1960: 77, CAMERON 1969: 38, MATTHEWS 1972: 17). A *Tarrant* és a *Trent* folyónevek a brit kelta 'erősen áradó' melléknév származékai (DEPN. 460, 480, REANEY 1960: 72, CAMERON 1969: 38, MATTHEWS 1972: 17). A *Hamps* ('nyáron kiszáradó') névforma ugyancsak a folyó vízhozamáról tájékoztat (DEPN. 215, CAMERON 1969: 39). Néhány további, ma is használatos brit kelta eredetű víznév a folyó környékén egykor található növényzetre utal, pl. *Cole* 'mogyoró'; *Darwen*, *Derwent*, *Darent*, *Dart* 'tölgy'; *Iwerne* 'tisza'; *Leam*, *Leven*, *Lynn* 'szil'; *Warren* 'éger' (DEPN. 116, 142–3, 268, 309, 499, REANEY 1960: 77, CAMERON 1969: 38, MATTHEWS 1972: 17). Mocsaras, terméketlen környezetre mutat a *Roose* (brit kelta 'mocsár', 'hangafüves puszta') névalak (DEPN. 392; REANEY 1960: 95, CAMERON 1969: 40). A talaj, a meder jellemzőjére utalhatnak a *Cerne*, *Char*, *Charn* (a brit kelta 'szikla' szóból származó) névformák (DEPN. 93, CAMERON 1969: 38–9).

4.4. Brit kelta eredetű hegy-, erdő- és területnevek

Az angolszász hódítók területfoglalása következtében a brit kelta lakosság a hegyvidékekre, az erdőségekbe és egyéb, elszigetelt területekre kényszerült visszahúzódní, így nem meglepő, hogy a hegy- és erdőnevek, valamint a területmegnevezések között is szép számban találunk brit kelta eredetűeket (MATTHEWS 1972: 19). A korszakból fennmaradt brit kelta etimonú hegy- és erdőnevek tövét rendszerint a ma nekik megfelelő walesi kifejezéseken keresztül magyarázzák a kutatók. A walesi *bre* 'domb' szó őseit (az óbrit *brigā kifejezést; DEPN. 62) azonosítják például a *Bray* egyszerű és a *Bredon*, *Breedon*, *Brill* (az óangol *dūn* 'domb, hegy', illetve *hyll* 'domb, kis hegy' köznevekkel; DEPN. 153, 260) összetett hegynevekben (DEPN. 61, 62, 65). Ugyanez a köznévi alkotja a *Clumber* ('a Clun folyó feletti hegy') névforma második névrészét (DEPN. 113, CAMERON 1969: 39). A walesi *crug* 'halom, domb' főnév eredetije (a brit kelta *crūc szó, DEPN. 134) köszön vissza a *Creech*, *Crich*, *Crutch* egyrészese, az *Evercreech* ('vaddisznó hegy') kétrészese és a *Crichel* (az óangol *hyll* 'kis hegy' köznévvvel alkotott) szintén kétrészese, ám tautologikus névformában (DEPN. 129, 130, 134, 170, 130, 131, REANEY 1960: 75, CAMERON 1969: 39, MATTHEWS 1972: 20, STEWART 1975: 258). A walesi *pen* 'dombtető, hegytető' kifejezés elődjével (a brit kelta **pen(n)* köznévvvel) szintén egyszerű, illetve összetett névalakokban találkozhatunk, pl. *Penn*, *Pentrich* ('vaddisznó dombja'), *Penraig* ('a kőszirt teteje'), *Pennard* ('magas domb'), *Penyard* ('magas domb') (DEPN. 362, 363, 361, 362, 363, REANEY 1960: 75, CAMERON 1969: 39–40, MATTHEWS 1972: 20). A *Pennines* névforma töve szintén ezzel a szóval mutathat rokonságot, de

maga a hegynév nem brit kelta eredetű. A névalak ugyanis meglehetősen későn, csak a 18. században jelentkezik először írásban: brit kelta mintára, ám kései, tudatos névalkotással keletkezett névforma (FNESz. 2: 332, CAMERON 1969: 40, CDEPN. 467). A walesi *mynydd* 'hegy, domb', illetve *bryn* ~ *fryn* 'kis domb' földrajzi köznevek brit kelta megfelelőit tartalmazó névalakok szintén jelentkeznek a korai időszakból fennmaradt névállományban, pl. *Mynde*, *Long Mynd* ('hosszú hegy'), *Mendips* (az óangol *hop* 'völgy', vagy a szintén óangol *yppe* 'fennsík' kifejezéssel alkotott összetétel), *Bryn*, *Malvern* ('kopár domb') (DEPN. 335, 303, 321, 71, 312, CDEPN. 407, REANEY 1960: 74, CAMERON 1969: 39, MATTHEWS 1972: 20). Brit kelta eredetű még, egyebek mellett, a *(Great) Barr* (< brit kelta *barr 'hegycsúcs, hegytető'), a *Cark* (< brit kelta *carrec 'szikla') és a *Liscard* (brit kelta 'csarnok a sziklán'), a *Mellor* (vö. walesi *moel* 'kopár' és *bre* 'domb'), valamint a *Wrekin* (ismeretlen etimonú brit kelta névalak) hegynév (DEPN. 28, 87, 300, 321, 538, REANEY 1960: 74–5, CAMERON 1969: 39, MATTHEWS 1972: 19, STEWART 1975: 258).

A walesi *coed* 'erdő' kifejezés elődje (a brit kelta *cēto szó; DEPN. 108) szintén jelentkezik egy- és kétrészes (köztük tautologikus) névformákban, pl. *Chute* ('erdő'), *Chideock* ('erdős'), *Chittoe* (talán 'tiszafa erdő'), *Culcheth* ('zug az erdőben'), *Lytchett* ('szürke erdő'), *Penge* ('erdőszel', 'fő erdő'), *Watchet* ('alsó erdő'), *Chetwode*, *Cheetwood* (az óangol *wudu* 'erdő' magyarázó szóval alakult összetételek) (DEPN. 108, 103, 106, 135, 310, 361, 500, 99, 101, REANEY 1960: 74, CAMERON 1969: 39–40). A brit kelta *lemo 'szil' kifejezés származéka az egykori erdőkerületet jelölő *Lyme* névforma (DEPN. 309, REANEY 1960: 82, CAMERON 1969: 39).

Találkozhatunk brit kelta tövel nagyobb területek, szigetek megnevezésében is. Brit kelta etimonra visszavezethető korai területnévnek tartják a kutatók például a *Craven* ('fokhagyma'),⁷ a *Leeds* ('kerület a(z Aire) folyó mentén'),⁸ a *Maunder* ('síkság' vagy 'kő, szikla') névformákat; az *Isle of Thanet* (talán 'fényes sziget' vagy 'tűz sziget', jelzőtűz éghetett itt), az *Isle of Wight* ('ami a tengerből kiemelkedik', 'vízváltató') szigetneveket (DEPN. 129, 293, 318, 464, 518, FNESz. 2: 784, CDEPN. 403–4, 679, REANEY 1960: 71, CAMERON 1969: 39, MATTHEWS 1972: 18–9). A brit keltával rokon pikt nyelv egy személyneve maradt fent az *Angus* területnévben (amely talán egy, a 8. században élt pikt uralkodó nevéből származik; MATTHEWS 1972: 149).

⁷ Felmerült a névnek a prekelta *cravona 'köves terület' kifejezésből való eredeztetése is (MILLS 2011: 136).

⁸ Egy másik magyarázat szerint a területnév a *Lāta* ('a forrongó, erőszakos') folyónévből keletkezett brit kelta törzsnévre (*Lātenses*) megy vissza, 'a Lāta körül élő népcsoport' jelentéssel (REANEY 1960: 83).

4.5. Brit kelta eredetű településnevek

Brit kelta etimonra visszavezethető, már a korai időszakban is nagyobb települést jelölő névvel a mai Anglia területén szép számban találkozunk. Az egykori brit kelta névforma ma gyakran jelentkezik redukált alakban, pl. *Carlisle* (a latinizált brit kelta *Luguvallium* 'Lugus isten erődje'⁹ névformához a walesi *caer* 'vár(os)' előtag illesztődött), *Lympne* (a brit kelta 'szilfa' szóból képzett korai *Lemanā*¹⁰ folyónévből alakult városnév), *York* (a brit kelta *Ebórákon névformából jött létre, amely vagy az *Eburos* ~ *Eboras* személynév, vagy egy 'tiszafa' jelentésű kifejezés származéka)¹¹ (DEPN. 88, 309, 545). Redukálódás és helynévfajta-jelölő névrésszel való kiegészülés kettősségét együttesen mutatja a *Rochester* (a latinizált brit kelta *Durobrivæ* 'erődítmény a híd(ak)nál' településnév az óangolban *Hrofi* alakot öltött,¹² amelyhez a *ceaster* 'római vár(os)' névrész kapcsolódott) névforma (DEPN. xxii, 390, REANEY 1960: 73–4, 79–80).

Más esetekben a brit kelta eredetű névforma egyes névrészeinek kiejtésére, értelmezésére volt hatással az óangol nyelv, pl. a skóciai *Melrose* ('kopasz földnyelv') településnév utótagja a brit kelta *ros* ('magas, sziklás kiszögellés') kifejezésre vezethető vissza, amely azonban később az angol *rose* ('rózsa') szó hatása alá került (hozzájárulhatott ehhez, hogy a helység cisztercita apátsága védőszentjének, Szűz Máriának egyik attribútuma éppen a rózsza; MATTHEWS 1972: 128). Hasonló eredettel és nyelvi hatással számolhatunk a cornwalli *St Just in Roseland* névalak megkülönböztető jelzője esetében is (MATTHEWS 1972: 128).

Brit kelta eredetű nevet viselő kisebb települések jóval ritkábban, s inkább csak bizonyos, a brit kelta nyelv használatát sokáig megőrző területeken kerülnek elének, pl. a herefordshire-i *Moccas* (vö. walesi 'mocsár disznók számára'), *Tretire* (vö. walesi 'hosszú gázló'); a cumbriai *Blencarn* (brit kelta 'domb köhalommal'), *Cumrew* (vö. walesi 'a dombnál lévő völgy'); a shropshire-i *Hodnet* (vö. walesi 'kellemes (folyó)völgy'), *Wenlock* (vö. walesi 'fehér hely', 'fehér monostor'), a cheshire-i *Crewe* (vö. walesi 'gázló', 'gát'), *Werneth* (vö. walesi 'égerfás terület'), a lancashire-i *Haydock* (vö. walesi 'árpás hely'), *Preese* (vö. walesi 'bozótos') (DEPN. xxiii, 328–9, 480, 49, 136, 244, 506, 130, 507, 227, 373, CDEPN. 168). E névformák jó része, mint a jelentésből látható, eredendően

⁹ Felmerült a helységnévnek a *Luguvalos* ('erős, mint Lugus isten') személynévből való eredeztetése is (DEPN. 88, REANEY 1960: 79).

¹⁰ Ma *Lympne*.

¹¹ A brit kelta *Ebórákon* név a 7. századi óangol nyelvben népetimológiával *Eoforwīc* (vö. óangol *eofor* 'vaddisznó' és *wīc* 'tanya') formájú lett, amely a 9. században betelepülő skandinávok óészaki nyelvében *Iorvīk*-ká, majd *Iork*-ká alakult. Ez a névforma került vissza az angol nyelvbe, és vált a 13. századra *York*-ká (DEPN. 545).

¹² A *Durobrivæ* névalak *b*-je *v*-vé, majd később *f*-fé lett; a hangsúlytalan első és utolsó szótagok elmaradtak; a szó elejéhez, talán asszociációs úton, egy *h* hang kapcsolódott; a keletkezett *Hrofri* névforma második *r*-je pedig disszimiláció során eltűnt (DEPN. 390).

természeti objektumot jelölt. Egy-egy ilyen, a környező brit kelta lakosság nyelvén használt s a betelepülő angolszászok által átvett névalak jellemzően csak később vonódott át valamely, a közelben kiépült s rendszerint éppen a hódítók által benépesített településre (REANEY 1960: 74–5, CAMERON 1969: 37).

A brit kelta eredetű természeti nevek egy része alaki változás nélkül vált települések jelölőjévé, pl. brit kelta etimonú folyónevekből származtathatók a *Colne* (ismeretlen jelentésű szóból), *Deverill* ('termékeny felföldi terület a folyónál' vagy 'a termékeny felföldi terület folyója'), *Frome* ('tisza, fürge'), *Avon* ('folyó') alaptagú helységnevek¹³ (DEPN. 117, 143, 189, 19–20, REANEY 1960: 75–6, CAMERON 1969: 37). A brit kelta eredetű természeti nevek másik része egy óangol, jellemzően helyfajtajelölő névrésszel egészült ki településnévi funkcióban, pl. brit kelta etimonú folyónevek képezik az első névrészt az *Exwick* ('tanya az Exe folyón'), *Exminster* ('monostor az Exe folyón'), *Frampton* ('település a Frome folyón') helységnevekben (DEPN. 171, 186, CAMERON 1969: 37, MATTHEWS 1972: 18).¹⁴ Egy-egy, a hegytetőre épült brit-római erődítmény alatt a hegyoldalban kiépült település nevében jelentkezik a hegy eredeti, brit kelta neve, pl. a *Wroxeter* helységnév a *Viroconion* ~ *Viroconium* névforma (a ma *Wrekin*-ként ismert hegy brit kelta nevéből alkotott településnév) és az óangol *ceaster* ('római vár(os)') köznévi összetétele (DEPN. 538–9, MATTHEWS 1972: 19).

Néhány korai helységnév ugyanakkor nem valamely természeti objektum nevének a közelben kialakuló településre való alkalmazásából jött létre, hanem kezdetektől fogva települést jelölt, pl. a törzs vezetőjének szálláshelyére utaló cornwalli *lis* 'udvar, táborhely' köznévi van jelen Helston város korai *Henlistone* (a cornwalli 'régii táborhely' és az óangol *tūn* 'település, város' névrészek összetétele) nevében, *Lizard* település és félsziget neve pedig a cornwalli 'magas táborhely' kifejezésre megy vissza, amely angol nyelvi befolyás (vö. angol *lizard* 'gyík') alá került (DEPN. 233, 301, MATTHEWS 1972: 133–4). Az *Edinburgh* névformával kapcsolatban a brit kelta (*Din Eidyn* 'Eidyn erődítménye': az *Eidyn* névrész 'meredek lejtő' jelentésű földrajzi név lehetett, a brit kelta *din* 'erődítmény' névrészt a későbbiekben az óangol *burg* ~ *burh* 'ua.' váltotta fel) és az óangol ('Edwin erődítménye'; a northumbriaiak Skót-alföldre kiterjedő befolyását egy legenda királyuknak, Edwinnek tulajdonítja) eredeztetés egyaránt felmerült (MATTHEWS 1972: 138–9).¹⁵

¹³ Kezdetben valamennyi, a folyó mentén keletkező települést a folyónévvvel azonos névforma jelölte, később a helységnevekhez megkülönböztető jelzők kapcsolódhattak, pl. *Colne Engaine*, *Earls*, *Wakes* és *White Colne*; *Brixton*, *Hill*, *Kingston*, *Longbridge* és *Monkton Deverill*; *Frome St Quentin*, *Vauchurch*, *Whitfield*, *Chilfrome*, *Bishops*, *Castle*, *Canon*, *Halmonds* és *Priors Frome*; *Netheravon* és *Upavon* (DEPN. 117, 143, 189, 19–20, REANEY 1960: 75–6).

¹⁴ A folyónevek magyarozatát lásd fent.

¹⁵ A *Din Eidyn* névforma egyébiránt egy, a Skót-alföld 7. század körüli northumbriai megszállása előtti időkről szóló középkori walesi költeményben bukkan fel először (MATTHEWS 1972: 138).

4.6. Gael kelta helynevek

Az Írország területén beszélt gael kelta nyelvből a 6. századra alakult ki az ír nyelv (BRITAIN 2007: 218). Néhány korai, írországi helynév gael kelta eredetét a kutatók igazoltnak látják, pl. *Tara* ('kisebb hegy, kilátóhely'), *Armagh* ('magas síkság'), *Mayo* ('sík tisztás a tiszafák között'), *Donegal* ('az idegenek erődítménye') (MATTHEWS 1972: 142, 146). Gael kelta eredetű az ír helynevekben a *rath* ('udvar, táborhely'; vö. a cornwalli *lis*-ről fent mondottakkal) névrész is, pl. *Rathlin* ('táborhely a tónál') (MATTHEWS 1972: 146). Néhány esetben természeti objektumok gael kelta nyelvű megjelölései vonódtak át a közelben kiépülő településekre, pl. *Dublin* ('fekete kikötő'), *Cork* ('mocsár'), *Limerick* ('kopár föld'), *Muckcross* ('disznó(s) mocsár') (MATTHEWS 1972: 147–8).

A Brit-szigeten jelentkező gael kelta eredetű helynevek száma nem túl jelentős, előfordulásuk bizonyos területekhez (a mai Cumbria, illetve Skócia délnyugati partvidéke) köthető. A gael kelta etimonú helynevek itteni alkotói az Írországból az 5. század végével kezdődően misszionárius szándékkal átköltöző szerzetesek, valamint a szigetországukból kirajzó írek voltak. A Brit-sziget skót gael eredetű helyneveinek jelentése nem egyszer utal is a névadók származására, pl. *Argyll* ('a gaelek partja'), *Galloway* ('az idegen gaelek földje'); Írországgal való kapcsolatára, pl. *Beckery* ('kis Írország', a Glastonbury-ben élő ír szerzetesek csoportjának települését azonosítva), *Atholl* ('új Írország'), *Elgin* ('kis Írország') (DEPN. xxiii, 33, REANEY 1960: 98, MATTHEWS 1972: 143–5). MATTHEWS (1972: 145) néhány skót gael helynév magyarázatát az ír mondavilággal hozza összefüggésbe, pl. *Ness* (a névforma azonos a mondabeli Ness ír királynőnek, Conchubar anyjának nevével, aki a legenda szerint időszámításunk kezdete körül élt és uralkodott Ulsterben), *Banff* (talán összefügg Banba, az ír mitológiában Írország patrónusaként szereplő istennő nevével). Gael kelta személynevek jelentkeznek például a cumbriai *Greysouthen* ('Suthan sziklája') és *Ravenglass* ('Glas része'), a wiltshire-i *Malmesbury* ('Maildu(l)f vagy Maeldub erődítménye', apátságát 675-ben alapította egy ilyen nevű ír szerzetes) névformákban (DEPN. xxiii, 205, 381, 312, MILLS 2011: 315, REANEY 1960: 98, MATTHEWS 1972: 149).

A gael kelta nyelv írországi és skóciai változata a 13. századig lényegében egységes volt (BRITAIN 2007: 194). Egyes gael kelta eredetű helynevek az ír és a skót területen egyaránt előfordulnak, pl. *Glen More* ('nagy völgy'); a közös földrajzi köznevek az eltérő nyelvi változásoknak köszönhetően mára azonban esetenként alakváltozatokban jelennek meg, pl. az írországi *Tipperary* ('az Ara folyó forrása') és a skóciai *Tobermory* ('Mária forrása') helynevek 'forrás' jelentésű névrésze (MATTHEWS 1972: 144). Gael kelta eredetű a skóciai helynevekben a *dun* ('erődítmény') névrész, pl. *Dumbarton* ('a britek erődítménye'), *Dunkeld* ('a kaledóniaiak erődítménye'), *Dunmore* ('nagy erődítmény'), *Dunbar* ('erődítmény a hegytetőn'), *Dundrum* ('erődítmény a hegygerincen'), *Dunoon*

(‘erődítmény a folyó mellett’), *Dumfries* (‘erődítmény a kis erdőben’) (MATTHEWS 1972: 145–6). Szintén gael kelta eredetű a Skót-felföld több hegynevében jelentkező *ben* (‘szarv’, ‘hegy’) névrész is, pl. *Ben Nevis* (‘gonosz hegy’, ‘a hegy, melynek feje a felhők között van’ vagy ‘hegy a Nevis folyónál’), *Ben Macdui* (‘Mac Duff hegye’ vagy ‘a fekete malac hegye’), *Ben Lawers* (‘a hangozó folyó hegye’) (MATTHEWS 1972: 128, MILLS 2011: 52). A Skócia nyugati partjai mentén fekvő, az írek 5. századdal kezdődő kirajzásának szintén célpontjává szolgáló Hebridák szigetcsoport tagjai közül több sziget is gael kelta eredetű nevet visel, pl. *Fraoch-Eilean* (‘hangafüves sziget’), *Eilean Bàn* (‘fehér sziget’), *Muck* (‘disznó(k szigete’) (MATTHEWS 1972: 148).

Skócia és Cumberland területén a 10–11. században is keletkeztek gael kelta eredetű helynevek: ezek az Ír-szigetről ekkor átköltöző ír és kelticizált skandináv betelepülőkkel hozhatók összefüggésbe, akik beolvadtak a helyi lakosságba, így az általuk adott nevek már a szupersztrátumréteghez tartoznak (DEPN. xxiii, REANEY 1960: 98).

4.7. A fennmaradt kelta eredetű helynevek földrajzi megoszlásának vallomása az angolszász hódítás üteméről, kiterjedéséről

KENNETH H. JACKSON klasszikus tanulmányában (1953) a ma is élő kelta eredetű helynevek földrajzi eloszlását vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a nevek számát és a nevek által jelölt objektumok jellegét figyelembe véve az angolszász hódítás időrendjére, eseményeire vonatkozó következtetések vonhatók le. A ránk maradt kelta eredetű helynevek mennyiségének és denotátumaik típusának különbségei alapján a Brit-szigetet négy területre osztja fel (idézi: REANEY 1960: 88–90, CAMERON 1969: 44–5, MATTHEWS 1972: 10, STEWART 1975: 257–8).

Az első terület a délkeleti megyéket (a Kelet-Yorkshire, Nottinghamshire, Leicestershire, Oxfordshire, Berkshire keleti és Hampshire déli része vonaltól keletre eső országrészt) foglalja magában: itt alig-alig találkozunk kelta eredetre visszavezethető helynévvel, a fennmaradt névformák leginkább jelentős és közepes nagyságú folyókat jelölnek (pl. *Darent*, *Trent*, *Colne*, *Lea*). A szigeten ezt a területet foglalták el az angolszászok legkorábban: már a 6. század közepére. A kelta etimonú helynevek hiányát MATTHEWS (1972: 10) az invázió gyors voltával, STEWART (1975: 257) az események erőszakos jellegével¹⁶ hozza összefüggésbe: a római légiók védelmét nemrégiben elveszített, háborúra fel nem készült britek jó részét a sziget meghódításához éppen hozzákezdő, erejük teljében lévő angolszászok lemészárolták vagy szolgáskorba kényszerítették, az őslakosok kisebb csoportjai pedig a könnyebben védhető hegyvidéki, nyugati területekre

¹⁶ Az „Angolszász krónika” a 491-es év eseményeiről szólva beszámol arról, hogy a szászok miként ölték le a briteket Andredscesternél.

menekültek: ilyen körülmények között a britek csak minimális számú helynevet tudhattak átadni a terület új lakosainak.

A második területen, a sziget középső részén (a fent vázolt vonaltól nyugatra Cumbria és Lancashire keleti határáig, majd a Chester–a Dee és a Severn folyók völgye–Bristol-csatorna vonalig, valamint Somerset északi és keleti, Wiltshire délnyugati és Hampshire nyugati határáig) már több kelta eredetű helynévvel, közöttük kisebb vízfolyások, hegyek, erdők neveivel (pl. *Alne*, *Tern* folyók, *Bredon Hill* hegy, *Lyme* erdő) találkozunk. Ezt a vidéket az angolszászok terjeszkedésük második szakaszában foglalták el: a déli részeket a 6. század második, az északi részeket a 7. század első felében szerezték meg (REANEY 1960: 89, CAMERON 1969: 44, MATTHEWS 1972: 10).

A harmadik területen (a Cumbria, Lancashire, Shropshire megyéket, Worcestershire nyugati részét, Herefordshire a Wye folyótól északra eső darabját, Gloucestershire Severn folyótól nyugatra eső részét, valamint Somerset, Dorset, Devon megyéket felölelő országrészben) jelentős számú kelta eredetű helynév maradt fenn, kisebb-nagyobb természeti objektumok (pl. *Leadon*, *Teme*, *Lugg* folyók, *Mendip Hills* hegyek, *Lytchett* erdő) és települések (pl. *Carlisle*, *Blencarn*, *Wenlock*, *Preese*) nevei egyaránt. Ennek magyarázata a két népcsoport, a britek és az angolszászok hosszabb, békés egymás mellett élésében, keveredésében rejlik. A lelassult angolszász területszerzés harmadik, utolsó fázisa a cumbriai, lancashire-i részeket a 7. század közepén, harmadik negyedében, a Welsh Marches területét a 7. század közepén, második felében, a délnyugati vidéket pedig a 7. század közepén, a 8. század elején érte el (REANEY 1960: 89, CAMERON 1969: 44, MATTHEWS 1972: 10, STEWART 1975: 258).

A negyedik terület, Cornwall, Wales és Herefordshire Wye folyótól délnyugatra eső része hosszan brit kézen maradt, így helyneveik nagy része kelta eredetre vezethető vissza: Cornwall egyes részein a 18. század végéig, Walesben egészen a mai napig brit kelta eredetű vernakuláris nyelv használatával is számolnunk kell (REANEY 1960: 89, CAMERON 1969: 44, MATTHEWS 1972: 10).

A hódítások során az angolszászok nagy csoportjai telepedtek meg a sziget először elfoglalt délkeleti területein, így az egyre nyugatibb területek birtokba vételére irányuló további terjeszkedés az idők folyamán szükségszerűen veszített jelentőségéből, következésképpen lendületéből és erejéből is: míg kezdetben a gyors, véres, rajtaütésszerű csatározások jellemezték az invázió menetét, később a földszerzés helyett a letelepedés megszervezése vált a fő céllá. A brit lakoságnak az elfoglalt területekről való kiűzése is egyre kevésbé volt fontos a megtelepülni kívánó, ezzel együtt egyre inkább a békés életformát előnyben részesítő angolszászok számára: az együttélés, a hódítók fogyatkozó számához képest nyugaton jelentős arányban jelenlévő őslakosok beolvasása pedig magától értetődően hozta magával a britek által használt helynévanyag egy részének bekerülését az óangol nyelvbe. A kelta eredetű helynevek viszonylag nagy számban való

továbbélése a nyugati országrészben azt bizonyítja, hogy itt, a délkeleti területekkel ellentétben, a brit lakosság megsemmisítésére kevésbé került sor (REANEY 1960: 88–90, CAMERON 1969: 44–5, MATTHEWS 1972: 10, STEWART 1975: 257–8).

5. Latin eredetű helynevek

A rómaiak a britek által használt helynevek egy részét saját névadási gyakorlatukba emelve, a latin névhasználati szokásoknak megfelelően némileg módosított formában, leginkább az írásbeliségen keresztül közvetítették az óangol nyelvbe (lásd 4.2.). Az angolszászok átvettek egyes latin földrajzi közneveket is, részben az azokat ismerő britektől (pl. óangol *ceaster* 'római vár(os)' < latin *castra* 'katonai tábor', DEPN. 92), részben pedig — talán még a kontinensen — más, római kultúrájú népektől (pl. *vallum* 'palánk, fal', *portus* 'kikötő, vásáros hely') (MATTHEWS 1972: 28). Ezek a kifejezések jövevényszavakként az óangol nyelv részévé lettek, s ilyen minőségükben váltak az újonnan alkotott helynevek részévé is, ezért helynévi szubsztrátumokról esetükben nem beszélhetünk.

Ténylegesen latin eredetű helynév meglehetősen kevés került be az óangol nyelvbe, ezeket a római légiók kivonulása után a kérdéses hely környezetében élő, magukat a római civilizáció letéteményeseinek tekintő brit lakosság közvetítette az érkező angolszászok felé. A rómaiak által a Brit-szigeten ki-, illetve átalakított városok közül a korabeli útleírások szerint (lásd 4.1.) jó néhány viselt (részben) latin eredetű nevet, ezek közül a névformák közül azonban csak néhány maradt használatban napjainkig, pl. *Lincoln* (< *Lindum Colonia* 'kiszolgált katonák települése a tónál', vö. walesi *llyn* 'tó' és latin *colonia* 'letelepítés'), *Caerleon* (< *Castra Legionis* 'a légió erődítménye, tábora', vö. latin *castra* és walesi *caer* 'erődítmény, vár' és latin *legio* 'légió') (vö. DEPN. 90, 298, 81, MATTHEWS 1972: 29). A latin városneveket az angolszászok jellemzően saját nyelvű településnevekkel helyettesítették, pl. *Aquae Sulis* ('Sulisnak, az orvoslás és a varázslás kelta istennőjének a vizei') → *Bath* ('fürdő'), *Noviomagus Reginorum* ('a *Regini* brit törzs új tisztása', a Regnenses brit kelta királyság fővárosa) → *Chichester* ('Cissának, a szászok (legendabeli) királyának római vár(os)a'), *Pons Aelius* ('(Publius) Aelius (Trajanus Hadrianus római császár) hídja') → *Newcastle* ('új vár'); vagy a brit kelta eredetű, latinizált névforma első szótagjának megtartása mellett óangol alaprész alkalmazásának segítségével tették névkincsük elemévé, pl. *Mamucium* (brit kelta 'mell alakú hegy') → *Manchester* (vö. óangol *ceaster* 'római vár(os)'), *Corstopitum* (egy brit kelta 'törzsi székhely' jelentésű név latinosa) → *Corbridge* (vö. angol *bridge* 'híd') (DEPN. 30, 102, 339–40, 312, 122, MATTHEWS 1972: 25, 31, 29, 23, 25).

CONSTANCE M. MATTHEWS (1972: 30–1) külön is felhívja a figyelmet arra a feltűnő jelenségre, hogy bár a rómaiak számos utat és villát építettek a szigeten, ezeknek a latin neve különös módon egy esetben sem maradt fenn. Ennek oka,

hogy az angolszászok egyik létesítménytípust sem vették használatba: hódításaik során az utak helyett inkább a folyókon közlekedtek (MATTHEWS 1972: 14), letelepedésükkor pedig az elhagyott, magányos villaépületek birtokbavétele helyett a villák körül lévő, korábban feltört szántóföldek megszerzése érdekelte őket, ezért új falvaik központját a villaépületektől néhány mérföldnyi távolságra hozták létre (MATTHEWS 1972: 31). Ez utóbbi jelenségre a kisebb városok esetében is akad példa: a római *Verulamium*-ot az angolszászok hagyták elpusztulni, új településüket, *St. Albans*-t inkább mellette hozták létre; *Litchfield* nevének első szótagja ugyan a római *Letocetum* névforma elejével esik egybe, az új város azonban, mint a jelenlegi név is sugallja, nem a római település falain belül, hanem azokon kívül, egy nyílt térségen (vö. angol *field* < óangol *feld* 'nyílt térség'; DEPN. 177) épült fel (DEPN. 399, 297, MATTHEWS 1972: 32).

Általánosságban elmondható, hogy a római korból leginkább a nyugati országrészben található jelentősebb egykori települések nevei maradtak ránk. Mindez erősíti a fent már levont következtetést: a nyugati területeken a brit lakosság római időkön keresztülívelő folyamatos jelenlétével számolhatunk, amely az angolszászok ide érkezésével sem szűnt meg, azaz itt volt olyan népesség, amely nemzedékről nemzedékre továbbörökíthette a régebbi korszakok helyneveit, majd együtt élve az új leteleplőkkel, átadhatta őket az angolszászoknak. A keleti és a déli részekén ugyanakkor a településkontinuitás jellemzően névváltaással járt, s ez a brit lakosság felszámolásának eredménye lehetett (MATTHEWS 1972: 32–3).

6. Összegzés

A Brit-szigetek jelentős részeinek, különösen pedig Angliának a mai helynévanyaga dominánsan az angol nyelv valamely történeti változatából származtatható, annak ellenére, hogy az angolszászoknak a területen való megjelenése előtt már jó néhány népcsoport megtelepedett itt. Ezek a népek a műveltség viszonylag magas fokán álltak (tárgyi emlékeik, építményeik bizonyítják ezt; lásd *Stonehenge*, *Avebury Henge*, *Ring of Brodgar*), nyelvükben minden bizonnyal használtak helyneveket is. A prekelta, kelta és romanizált kelta helynévadási tradíció azonban, a kelta civilizáció és a kelta nyelvek háttérbe szorulásával párhuzamosan, jól láthatóan megtört az angolszászok megérkezésekor (MATTHEWS 1972: 4–5). A kelták és elődeik által használt helynévanyag egyes elemei ugyanakkor átkerültek az óangol nyelvbe: ezeknek a helynévi szubsztrátumoknak a jelentősége éppen abban áll, hogy egyfajta nyelvi relikviaként máig őriznek számunkra valamennyit egy letűnt korszak nyelvéből, kultúrájából.

Irodalom

- BÖLCSKEI ANDREA (2011), Törzs- és népnévi helynevek a Brit-szigeteken. *HT*. 6: 197–212.
- BRITAIN, DAVID szerk. (2007), *Language in the British Isles*. Cambridge.
- CAMERON, KENNETH (1969), *English Place-Names*. London. Új kiadása: London, 1996.
- CDEPN. = WATTS, VICTOR szerk., *The Cambridge Dictionary of English Place-Names*. Cambridge, 2006.
- COATES, RICHARD (1998), A new explanation of the name of London. *Transactions of the Philological Society* 96: 203–29.
- DAVIES, NORMAN (2002), *Európa története*. Második kiadás. Europica Varietas. Bp.
- DEPN. = EKWALL, EILERT, *The Concise Oxford Dictionary of English Place-names*. Negyedik kiadás. Oxford, 1960.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- GELLING, MARGARET (2010), *Signposts to the Past: Place-Names and the History of England*. Harmadik kiadás. Chichester.
- JACKSON, KENNETH H. (1953), *Language and History in Early Britain*. Edinburgh.
- KITSON, PETER R. (1996), British and European River Names. *Transactions of the Philological Society* 94: 73–118.
- KRAHE, HANS (1964), *Unsere ältesten Flußnamen*. Wiesbaden.
- MATTHEWS, CONSTANCE MARY (1972), *Place-Names of the English-Speaking World*. Worcester and London.
- MCDOWALL, DAVID (1996), *An Illustrated History of Britain*. Harlow.
- MILLS, A. D. szerk. (2011), *A Dictionary of British Place Names*. Negyedik, javított kiadás. Oxford.
- REANEY, PERCY HIDE (1960), *The Origin of English Place-Names*. London.
- RIVET, A. L. F.–SMITH, COLIN (1979), *The Place-Names of Roman Britain*. London.
- STEWART, GEORGE RIPPEY (1975), *Names on the Globe*. New York.
- SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR (1986), *Anglia története*. Kozmosz Könyvek. Bp.
- TRUBAČOV, O. N. (1982), Jazykoznanije i etnogenez slavian. *Voprosy jazykoznanija* 31/4: 10–26, 31/5: 3–17.

